

श्रीज्ञानेश्वरी अध्याय बारावा

या अध्यायाला भक्तीयोग म्हणतात. अकराव्या अध्यायाचे शेवटी अर्जुनाला असा प्रश्न पडतो की मी देवांचे विश्वरूप दर्शन पाहीले. ते भयानक होते .म्हणून पुनः कोडसवाणे चर्तुभुज दर्शन दाखवण्यास सांगितले . त्याप्रमाणे भगवंतानी पुनः चर्तुभुज रूप घेतले. पण हे देखील बजावले की तु या चर्तुभुज रुपात गुंतु नकोस तर माझे अव्यक्त रुपातच निष्ठा ठेव. आता या अव्यक्त-रूपापर्यंत पोचण्याचा योगमार्ग निवडावा की चर्तुभुज रूप मिळण्यास जे सोपे ते निवडावे असा अर्जुनाला प्रश्न पडतो..या प्रश्नाचे भगवंत उत्तर देताना भक्तीयोगाचा महिमा वर्णन करतात म्हणून याला भक्तीयोग म्हणतात.

यात 20 श्लोक असून त्यावर 247 ओव्या आहेत. यातील सर्वच श्लोक व ओव्या फार सुंदर आहेत पण त्यातहि 35 ते 39,120,192,199,200,या ओव्या फारच सुंदर आहेत.

श्रीज्ञानेश्वरी
अध्याय बारावा

जय जय वो शुध्दे ¹ । उदारे प्रसिध्दे ।
अनवरत ² आनंदे । वर्षतिये ॥+1॥
विषयव्याळे ³ मिठी । दिधलिया नुठी ⁴ , ताठी ⁵ ।
ते तुझिया गुरुकृपादृष्टी । निर्विष होय ॥+2॥
तरी कवणाते तापु पोळी ! । कैसेनि वो शोकु जाळी ! ।
जरी प्रसादरसकल्लोळी । पुरे , येसी तूं ॥+3॥
योगसुखाचे सोहळे । सेवकां , तुझेनि स्नेहाळे ।
सोऽहंसिध्दीचे ⁶ लळे ⁷ । पाळिसी तूं ॥+4॥
आधारशक्तीचिया अंकीं ⁸ । वाढविसी कौतुकीं ।
हृदयाकाशपल्लकीं ⁹ । परिये ¹⁰ देसी , निजे ¹¹ ॥+5॥
प्रत्यक् ज्योतीची ¹² वोवाळणी । करिसी , मनपवनाची ¹³ खेळणी ।
आत्मसुखाची बाळलेणी । लेवविसी ॥+6॥
सतरावियेचे ¹⁴ स्तन्य देसी । अनुहताचा ¹⁵ हल्लरु ¹⁶ गासी ।
समाधीबोधे निजविसी । बुझाऊनि ¹⁷ ॥+7॥
म्हणौनि , साधकां तु माउली । पिके सारस्वत तुझिया पाउली ।
या कारणे मी साउली । न संडी तुझी ॥+8॥
अहो! सद्गुरुचिये कृपादृष्टी । तुझे कारुण्य जयाते अधिष्ठी ¹⁸ ।
तो सकळ विद्यांचिये सृष्टी । धात्रा ¹⁹ होय ॥+9॥
म्हणौनि , अंबे श्रीमंते ! । निजजनकल्पलते ²⁰ ।
अज्ञापी माते , । ग्रंथनिरुपणी ॥ +10॥
नवरसी भरवी सागरु । करवी उचित रत्नांचे आगरु ²¹ ।
भावार्थाचे गिरिवरु । निफजवी माये ॥11॥
साहित्यसोनियाचिया खाणी । उघडवी देशियेचिया क्षोणी ²² ।
विवेकवल्लीची लावणी । हो देई सैंध ²³ ॥12॥
सवांदफळनिधाने ²⁴ । प्रमेयाची उद्याने ।
लावी , म्हणे , गहने । निरंतर ॥13॥
पाखांडाचे ²⁵ दरकुटे ²⁶ । मोडी वागवाद अळाटे ²⁷ ।
कुतर्काची दुष्टे । सावजे फेडी ²⁸ ॥14॥
श्रीकृष्णागुणी माते । सर्वत्र करी वो सरते ²⁹ ।
राणिवे ³⁰ बैसवी श्रोते । श्रवणाचिये ॥15॥
ये मन्हाठियेचिया नगरी । ब्रह्मविद्येचा सुकाळु करी ।
घेणे देणे सुखचिवरी , । हो देई या जगा ॥16॥

1 विकार रहित
2 अखंड
3 विषयरूपी साप 4 शुद्धीवर न येणे
5 मुर्च्छा येणे
6 मी ब्रह्मस्वरूप आहे 7 लाड
8 मुलाधारचक्राच्या मांडीवर
9 हृदयआकाशरूपी पाळणा 10 झोका
11 आत्मबोध 12 जीवभावरूपी
ज्योतीने 13 मन व प्राण
14 व्योमचक्रातील जीवनकला
चंद्रामृत 15 आघाताशिवाय
होणारा ध्वनी 16 अंगाई
17 समजावणे
18 स्वीकारणे
19 ब्रह्मदेव
20 आपल्या भक्तांची
कल्पवल्ली
21 मळा
22 पृथ्वी
23 सर्वत्र
24 ठेवा
25 नास्तिक 26 दरी
27 वितंडवादरूपी आडवाट
28 श्वापदे दुर करणे 29 समर्थ
30 राज्यावर

तूं आपुलेनि स्नेहपल्लवे ¹ । माते पांघुरविशील सदैवे ।
 तरी , आताचि हे आघवे । निर्मीन माये ॥17॥
 इये विनवणीयेसाठी ² । अवलोकिले गुरुकृपादृष्टी , ।
 म्हणे , ' गीतार्थेसी उठी , । न बोले बहु ' ॥18॥
 तेथ , ' जी , जी , महाप्रसादु । म्हणौनि , साविया ³ जाहला आनंदु ।
 आता निरोपीन प्रबंधु । अवधान दीजे ' ॥19॥

1 पदर

2 विनवणी करतच

3 मनापासून

अर्जुन उवाच

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।

ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमा : ॥1॥

अर्जुन म्हणाला : याप्रमाणे नेहमी युक्त म्हणजे योगयुक्त होत्साते जे भक्त तुमची, आणि जे अव्यक्त अक्षराची म्हणजे ब्रह्माची, उपासना करितात त्यापैकी उत्तम कर्मयोगवेत्ते कोण ?

तरी सकलवीराधिराजु । जो सोमवंशी विजयध्वजु ।
 तो बोलता जाहला आत्मजु । पंडुनृपाचा ॥20॥
 कृष्णाते म्हणे , ' अवधारिले । आपण विश्वरुप मज दाविले ।
 ते नवल , म्हणौनि , बिहाले ⁴ । चित्त माझे ॥21॥
 आणि , इये कृष्णमूर्तीची सवे । यालागी सोय ⁵ धरिली जीवे , ।
 तंव , नको , म्हणौनि , देवे । वारिले ⁶ माते ॥22॥
 तरी , व्यक्त आणि अव्यक्त । हें , तूचि एक निभ्रांत ।
 भक्ती पाविजे व्यक्त , । अव्यक्त योगे ॥23॥
 या दोनी जी वाटा । तूते पावावया वैकुंठा ।
 व्यक्ताव्यक्त दारवंठा ⁷ । रिगिजे येथ ॥24॥
 पै , जे वानी ⁸ श्यातुका ⁹ । तेचि , वेगळिये वाला ¹⁰ येका ।
 म्हणौनि , एकदेशिया ¹¹ व्यापका । सरिसा पाडू ¹² ॥25॥
 अमृताचिया सागरी । जें लाभे सामर्थ्याची थोरी , ।
 तेचि दे अमृतलहरी । चुळी घेतलिया ॥26॥
 हे कीर , माझ्या चित्ती । प्रतीती ¹³ आथी ¹⁴ जी ! निरुती ¹⁵ ।
 परि पुसणे योगपती , । ते याचिलागी ॥ 27॥
 जे देवा ! तुम्ही नावेक ¹⁶ । अंगिकारिले व्यापक ।
 ते साचचि , की कवतीक । हे जाणावया ॥28॥
 तरी , तुजलागी कर्म । तूचि जयाचे परम ।
 भक्तीसी मनोधर्म । विकौनि घातला ॥29॥
 इत्यादि सर्वो परी , । जे भक्त , तूते श्रीहरी ।
 बांधोनियां जिह्वारी , । उपासिती ॥30॥

4 घाबरले

5 आधार

6 परावृत्त केले

7 उंबरठा

8 कस 9 शंभर भार 10 दोन

गुंजाइतक्या 11 मर्यादित

12 योग्यता

13 अनुभव 14 आहे

15 निश्चित

16 क्षणभर

आणि , जे प्रणवापैलीकडे , । वैखरीयेसी ¹ जे कानडे ² ।
 कायिसयाहि सांगडे ³ । नव्हेचि जे वस्तु ॥31॥
 ते , अक्षर , जी ! अव्यक्त , । निर्देश , देशरहित ।
 सोऽहंभावे ⁴ उपासित । ज्ञानिये जे ॥32॥
 तयां आणि जी भक्तां । येरयेरांमाजी अनंता ! ।
 कवणे योगु तत्त्वता ⁵ । जाणितला सांगा ' ॥33॥
 इया किरीटीचिया बोला । तो जगद्बंधु संतोषला ।
 म्हणे , ' हो प्रश्नु भला । जाणसी करु ' ॥34॥

1 एक प्रकाराची वाणी 2 अवघड
 3 कशाहिसारखे
 4 ब्रह्मभावाने
 5 खरोखर

श्रीभगवानुवाच

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।

श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मता : ॥2॥

श्रीभगवान म्हणाले: माझ्या ठिकाणी मन नेहमी युक्तचित्त होत्साते, परम श्रद्धेने जे माझी उपासना करितात ते माझ्या मते सर्वांत उत्तम युक्त म्हणजे योगी होत.

तरी अस्तुगीरीचिया ⁶ उपकं ठी ⁷ । रिगालिया ⁸ रविबिंबापाठी ।
 रश्मी जैसे , किरीटी ! । संचरीत गा ॥35॥
 कां , वर्षाकाळी सरिता , । जैसी चढो लागे पंडुसुता ! ।
 तैसी , नीच ⁹ नवी भजता । श्रद्धा दिसे ॥36॥
 परि , ठाकिलियाहि ¹⁰ सागरु , । जैसा मागीलही ¹¹ यावा अनिवारु ¹² ।
 तिये गंगेचिये ऐसा पडिभरु ¹³ । प्रेमभावा ॥37॥
 तैसैं , सर्वेन्द्रियासहित । मजमाजी सूनि ¹⁴ चित्त ।
 जे रात्रिदिवस न म्हणत । उपासिती ॥38॥
 इयापरी जे भक्त । आपणपे मज देत ।
 तेचि मी योगयुक्त । परम मानी ॥39॥

6 पश्चिमेकडील पर्वत
 7 जवळचा भाग 8 प्रवेश
 करतात
 9 नित्य
 10 पोहोचल्यावरही
 11 मागच्या लोंढ्याचा
 12 अनिवार्य 13 जोर
 14 घालून

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।

सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥3॥

संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।

ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥4॥

पण जे अनिर्देश्य म्हणजे प्रत्यक्ष दाखविता न येणारे, अव्यक्त, सर्वव्यापी, अचिंत्य आणि कूटस्थ म्हणजे सर्वांच्या बुडाशी असणारे, अचल व नित्य, अशा अक्षराची म्हणजे ब्रह्माची उपासना सर्व इंद्रिये आवरून सर्वत्र समबुद्धी होत्साते करितात ते सर्व भूतांच्या हितात गढलेले लोक देखील मलाच येऊन पोचतात.

आणि येर तेही पांडवा ! । जे आरुढोनि सोऽहंभावा ।
 झोंबती निरवयवा ¹ । अक्षरासी ॥40॥
 मनाची नखी ² न लगे , । जेथ बुद्धीची दृष्टी न रिगे ।
 ते इंद्रिया कीर जोगे । कायि होईल ? ॥41॥
 परी , ध्यानाही कुवाडे ³ । म्हणौनि , एके ठायी न संपडे ।
 व्यक्तीसि ⁴ माजिवडे ⁵ , । कवणेही नोहे ॥42॥
 जया , सर्वत्र , सर्वपणे , । सर्वाही काळी असणे ।
 जे , पावूनि चिंतवणे । हिंपुटी ⁶ जाहले ॥43॥
 जे , होय ना , नोहे । जे , नाही ना , आहे ।
 ऐसे म्हणौनि , उपाये । उपजतीचि ⁷ ना ॥44॥
 जे , चळे ना ढळे , । सरे ना मैळे , ।
 ते आपुलेनिचि बळे , । आंगविले ⁸ जिही , ॥ 45॥
 पै , वैराग्यमहापावके ⁹ । जाळूनि विषयांची कटके ¹⁰ ।
 अधपली ¹¹ तवके ¹² । इंद्रिये धरिली ॥+46 ॥
 मग , संयमाची धाटी ¹³ । सूनि , मुरडली उफराटी ।
 इंद्रिये कोंडिली कपाटी । हृदयाचिया ॥+47 ॥
 अपानीचिया कवाडा , । लावोनि आसनमुद्रा , सुहाडा ¹⁴ ! ।
 मुळबंधाचा हुडा ¹⁵ । पन्नासिला ¹⁶ ॥
 आशेचे लाग ¹⁷ तोडिले , । अधैर्याचे कडे झाडिले , ।
 निद्रेचे शोधिले । काळवखे ¹⁸ ॥+49॥
 वज्राग्नीचिया ज्वाळी , । करुनि सप्तधातूंची होळी ।
 व्याधींच्या सिसाळी ¹⁹ । पूजिली यंत्रे ²⁰ ॥+50॥
 मग , कुंडलिनियेचा टेंभा । आधारी केला उभा ।
 तया चोजवले ²¹ प्रभा , । निमथावरी ²² ॥+51॥
 नवद्वारांचिया चौचकीं ²³ , । बाणूनि संयतीची आडवंकीं ²⁴ ।
 उघडली खिडकी । ककारांतीची ²⁵ ॥+52॥
 प्राणशक्तिचामुंडे ²⁶ । प्रहारुनि संकल्प मेढे ²⁷ ।
 मनोमहिषाचेनि मुंडे ²⁸ । दिधली बळी ॥+53॥
 चंद्रसूर्या बुझावणी ²⁹ । करुनि , अनुहताची सुडावणी ³⁰ ।
 सतरावियेचे ³¹ पाणी । जितले वेगी ॥+54॥
 मग , मध्यमा ³² मध्य विवरे ³³ । तेणे कोरिवे , दादरे ³⁴ ।
 ठाकिले , चवरे ³⁵ । ब्रह्मरंध्र ॥+55॥
 वरी मकारांत सोपान ³⁶ । ते सांडोनिया , गहन , ।
 काखे सुनिया गगन , । भरले ब्रह्मी ॥+56॥

1 निर्गुण
 2 नख
 3 कठीण
 4 आकारा 5 मध्ये
 6 खिन्न
 7 उत्पन्न हाणे
 8 प्राप्त करून घेतले
 9 अग्नी 10 सैन्य
 11 होरपळली 12 जोर
 13 फास
 14 मित्रा
 15 बुरुज 16 तयार केला
 17 संबंध
 18 अंधार
 19 मस्तके 20 तोफ
 21 दिसली 22 शिखरावर
 23 कवाड 24 संयमाचे
 अडसर 25 सुषुम्ना नाडी
 26 चामुंडा देवी 27 मेंढी
 28 मस्तके
 29 इडा व पिंगळा
 एकवटून 30 मुक्तता
 31 चंद्रामृत 32 सुषुम्ना
 33 पोकळी 34 जीना
 35 शीखर 36 जीना

ऐसे जे समबुद्धी , । गिळावया सोऽहंसिध्दी ¹ ।
 आंगविताति ² निरवधी ³ । योगदुर्गे ॥+57॥
 आपुलिया साटोवाटी ⁴ । शून्य घेती , उठाउठी , ⁵ ।
 तेही , मातेची , किरीटी ! । पावती गा ! ॥+58॥
 वाचूनि , योगाचेनि बळे । अधिक काही मिळे , ।
 ऐसे नाही आगळे , । कष्टचि तयां ॥+59॥

1 ब्रह्मसाक्षातकार
 2 स्वाधीन करून घेतात 3 अमर्याद
 4 मोबदल्यात 5 लवकर

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
 अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥5॥

तथापि त्यांचे चित्त अव्यक्ताचे ठिकाणी आसक्त असल्यामुळे त्यांना क्लेश अधिक पडतात. कारण,
 देहधारी व्यक्त मनुष्यास अव्यक्तोपासनेचा मार्ग कष्टाने सिद्ध होतो.

जिही , सकळ भूतांचिया हिती , । निरालंबी ⁶ अव्यक्ती ।
 पसरलिया ⁷ आसक्ती , । भक्तीवीण ॥ +60॥
 तया , महेंद्रादि पदे । करिताति वाटवधे ⁸ ।
 आणि ऋद्धिसिद्धींची द्वंद्वे ⁹ । पडोनि ठाती ¹⁰ ॥61॥
 कामक्रोधांचे विलग ¹¹ । उठावती अनेग ।
 आणि शून्येसी आंग । झुंजवावे की ! ॥62॥
 ताहाने , ताहानचि पियावी , । भुकेलिया , भूकचि खावी , ।
 अहोरात्र वावी ¹² । मवावा ¹³ वारा ॥63॥
 उनी दिहाचे ¹⁴ पडुडणे , । निरोधाचे वेल्हावणे ¹⁵ ।
 झाडासी साजणे । चाळावे , ¹⁶ गा ! ॥64॥
 शीत वेढावे , । उष्ण पांघुरावे , ।
 वृष्टीचिया असावे , । घरांआंतु ॥65॥
 किंबहुना , पांडवा ! । हा , अग्निप्रवेशु नीच नवा ।
 भातारेवीण करावा , । तो हा योगु ॥66॥
 एथ स्वामीचे काज , । ना , बापिके व्याज ¹⁷ , ।
 परी , मरणेसी झुंज , । नीच नवे ॥+67॥
 ऐसें , मृत्युहूनि तीख । कां , घोटे , ¹⁸ कढत विख ।
 डोंगर गिळिता , मुख । न फाटे काई ? ॥68॥
 म्हणौनि , योगाचिया वाटा । जे निगाले , गा सुभटा ! ।
 तया , दुःखाचाचि शेलवाटा ¹⁹ । भागा आला ॥69॥
 पाहे पां ! लोहाचे चणे । जै , बोचरिया ²⁰ पडती खाणे , ।
 तै , पोट भरणे ? की प्राणे । शुद्धी , ²¹ म्हणो ! ॥70॥

6 निराश्रय
 7 विस्तारली
 8 वाटमारी
 9 विघ्ने 10 अडवतात
 11 उपद्रव
 12 व्यर्थ घालवणे 13 मोजणे
 14 दिवसा उन्हात 15 प्रशस्तपणे
 भोगणे 16 मित्र करून बोलणे
 17 पित्याच्या कुळाचे निमित्त
 18 घोट घेणे
 19 शेलका भाग
 20 दात नसलेला
 21 प्राणाशी गाठ

म्हणौनि , सुमुद्र बाही । तरणे आधि केही ? ।
 कां , गगनामाजी पाई । खोलिजतु ¹ असे ? ॥71 ॥ 1 चालणे
 वळघलिया ² रणाची थाटी ³ , । आंगी न लागता कांठी , । 2 शिरणे 3 गर्दीत
 सूर्याची पाउटी । कां होय गा ? ॥+72॥
 यालागी , पांगुळा हेवा । नव्हे वायूसि , पांडवा ! ।
 तेवी , देहवंता जीवा , । अव्यक्ती गति ॥73॥
 ऐसाही जरी धिवसा ⁴ । बांधोनिया , आकाशा । 4 धैर्य
 झोंबती , तरी क्लेशा । पात्र होती ॥74॥
 म्हणौनि , येर ते , पार्था ! । नेणतीचि हे व्यथा ।
 जे कां भक्तिपंथा । वोटंगले ⁵ ॥75 ॥ 5 आश्रय केला

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्परा : ।

अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥6॥

पण जे माझे ठायी सर्व कर्माचा संन्यास म्हणजे अर्पण करून मत्परायण होत्साते अनन्ययोगाने माझे ध्यान करून मला भजतात

कर्मेद्रिये , सुखे । करिती कर्मे अशेखे , ।
 जिये का वर्णविशेखे । भागा आली ॥76॥
 विधीते पाळित , । निषेधाते गाळित , ।
 मज देऊनि , जाळित , । कर्मफळे ॥77॥
 ययापरी पाही । अर्जुना ! माझे ठाई ।
 संन्यासूनि , नाही । करिती कर्मे ॥78॥
 आणीकही जें , जें , सर्व । कथिक , वाचिक , मानसिक भाव ।
 तयां , मीवाचूनि धांव ⁶ । आनौती ⁷ नाही ॥79॥ 6 मार्ग 7 दुसरे
 ऐसे जे मत्पर , । उपासिती निरंतर ।
 ध्यानमिषे घर , । माझे झाले ॥80॥
 ज्यांचिये आवडी । केली मजशी कुळवाडी ⁸ । 8 व्यवहार
 भोग , मोक्ष , बापुडी । त्यजिली कुळे ॥81॥
 ऐसे , अनन्ययोगे । विकले जीवे , मने , आंगे ।
 तयांचे , कायि एक सांगे ! । जे सर्व मी करी ॥82॥

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।

भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥7॥

त्या मच्चित्त झालेल्या लोकांचा विलंब न लाविता हे पार्था ! मी या मृत्युमय संसारसागरांतून उद्धार करीत असतो

किंबहुना , धनुर्धरा ! । जो मातेचिया ये उदरा , ।
 तो मातेचा सोयरा ¹ , ।केतुला पां ! ॥83॥
 तेवी मी ; तयां । जैसे असती तैसियां , ।
 कळिकाळ नोकोनिया ² , । घेतला पट्टा ³ ॥84॥
 एहवी तरी,माझिया भक्तां । आणि संसाराची चिंता?
 काय समर्थाची कांता ! । कोरान्न ⁴ मागे ? ॥85॥
 तैसे , ते माझे । कलत्र ⁵ हे जाणिजे ।
 कायिसेनिही न लजें । तयांचेनि मी ॥86॥
 जन्ममृत्युचिया लाटी , । झळंबती ⁶ इया सृष्टी ।
 ते देखोनिया , पोटी , । ऐसे जाहले ⁷ ॥87॥
 भवसिंधूचेनि माजे । कवणासि धाकु नुपजे ।
 तेथ जरी कीं माझे । बिहिती हन ? ॥88॥
 म्हणौनि , गा पांडवा ! । मूर्तीचा मेळावा ।
 करुनि , त्यांचिया गावा । धावतु आलो ॥89॥
 नामाचिया , सहस्त्रवरी । नावा इया अवधारी ! ।
 सजूनिया , संसारी । तारु ⁷ जाहलो ॥90॥
 सडे ⁹ जे देखिले , । ते ध्यानकासे लाविले , ।
 परिग्रही ¹⁰ , घातले ।तरियावरी ¹¹ ॥91॥
 प्रेमाची पेटी । बांधली एकाचिया पोटी ।
 मग आणिले तटी । सायुज्याचिया ¹² ॥92॥
 परी , भक्तांचेनि नांवे , ।चतुष्पादादि आघवे ।
 वैकुंठीचिये राणिवे ¹³ । योग्य केले ॥93॥
 म्हणौनि गा ! भक्ता , । नाही एकही चिंता ।
 तयांते समुद्धर्ता ¹⁴ । आथि मी सदा ॥94॥
 आणि , जेव्हाचि कां भक्ती । दिधली आपुली चित्तवृत्ती , ।
 तेव्हाचि मज सूति , । त्यांचिये नाटी ¹⁵ ॥95॥
 याकारणे गा भक्तराया ! । हा मंत्र , तुवा धनंजया ! ।
 शिकिजे , जै यया । मार्गा भजिजे ॥96॥

1 प्रिय

2 अज्ञानमय संकटांचा पराभव करुन

3 भार घेतला आहे

4 कोरडी भिक्षा

5 कुटुंब

6 बुडतात

7 असा विचार केला

8 नावाडी

9 एकटे

10 कुटुंबवत्सल 11 होडीवर

12 चौथा मोक्ष

13 राज्यावर

14 चांगला उद्धार करणारा

15 नादी लावतात

मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ।

निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशय : ॥8॥

माझ्याच ठायी मन ठेव, बुद्धि स्थिर कर, म्हणजे पुढे माझ्या ठायीच तू निवास निःसंशय करशील .

अगा ! मानस हे एक । माझ्या स्वरुपी वृत्तिक ¹⁶ ।

करुनि घाली निष्टक ¹⁷ । बुद्धि निश्चयेसी ¹⁸ , ॥97 ॥

16 वतनदार

17 अखंड 18 दृढ बुद्धि निश्चयासह

इये दोनी सरिसी ¹ । मजमाजी, प्रेमेसीं ।
 रिगाली², तरी पावसी । माते तूं गा ॥98 ॥
 जे, मन बुद्धि इही ³ । घर केले माइया ठायी, ।
 तरी सांगे मज, काई । मी, तू, ऐसे उरे ? ॥99॥
 म्हणौनि, दीप पालवे ⁴ । सवेचि तेज मालवे ।
 कां, रविबिंबासवे । प्रकाशु जाय ॥100॥
 उचललेया प्राणासरिसी । इंद्रियेही निगती जैसी ।
 तैसा, मनोबुद्धिपाशी । अहंकारु ये ॥ 101 ॥
 म्हणौनि, माझिया स्वरुपी । मन, बुद्धि, इये निक्षेपी ⁵ ।
 येतुलेनि, सर्वव्यापी । मीचि होसी ॥ 102 ॥
 यया बोला काही । अनारिसे ⁶ नाही ।
 आपली आण, पाही ! । वाहतु असें, गा ! ॥103॥

1 एकदम
 2 प्रवेश केला
 3 यांनी
 4 पदराने दिवा मालवणे
 5 पुरन टाक
 6 वेगळे

अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।
 अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनंजय ॥9॥

आता याप्रमाणे माइया ठायी चांगल्या प्रकारे चित्त स्थिर ठेवणे तुला होत नसेल तर हे धनंजया !
 अभ्यासाच्या साहाय्याने पुनः पुनः प्रयत्न करून माझी प्राप्ति करून घेण्याची उमेद राख

अथवा, हे चित्त । मनबुद्धिसहित, ।
 माइया हाती अचुंबित ⁷ । न शकसी देवो ! ॥104॥
 तरी गा ! ऐसे करी । यया आठा पाहारामाझारी ।
 मोटके ⁸ निमिषभरी । देतु जाय ॥105॥
 मग, जें, जे कां निमिख ⁹ । देखेल माझे सुख, ।
 तेतुले अरोचक ¹⁰ । विषयी घेईल ॥106॥
 जैसा, शरत्कालु रिगे । आणि सरिता वोहदु लागे ।
 तैसें, चित्त काढेल वेगे । प्रपंचौनि ॥107॥
 मग, पुनवेहुनि जैसे । शशिबिंब, दिसेदिसे ।
 हारपत, अंवेसे । नाहीचि होय, ॥108॥
 तैसें, भोगाआतूनि निगता, । चित्त मजमाजी रिगता, ।
 हळु हळु पंडुसुता ! । मीचि होईल ॥ 109 ॥
 अगा ! अभ्यासयोगु म्हणिजे । तो हा एकु, जाणिजे ।
 येणे, काही न निपजें, । ऐसे नाही ॥110॥
 पै, अभ्यासाचेनि बळे, । एका गति अंतराळे ।
 व्याघ्र, सर्प, प्रांजळे, । केले एकी ॥111॥

7 निर्भळ
 8 नेमके
 9 डोळ्याची उघडझापेला
 लागणारा वेळ 10 अरुची

विष की आहारी पडे । समुद्री पायवाट जोडे ।
एकी वाग्ब्रह्म थोकडे ¹ । अभ्यासे केले ॥112॥
म्हणौनि अभ्यासासी , काही । सर्वथा दुष्कर नाही ।
यालागी माझ्या ठायी । अभ्यासे मीळ ॥113॥

1 वेदविद्येत पारंगत झाले

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।

मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥10॥

अभ्यास करण्यासहि तू असमर्थ असशील तर मदर्थ म्हणजे मत्प्राप्त्यर्थ शास्त्रात सांगितलेली ज्ञान-
ध्यान-भजन-पूजनादि कर्मे करीत जा; मदर्थ ही कर्मे केल्यानेही तू सिद्धि पावशील .

कां , अभ्यासाही लागी । कसु ² , नाही तुझिया अंगी , ।
तरी , आहासी जया भागी , । तैसाचि आस ॥114॥
इंद्रिये न कोंडी । भोगाते ना तोडी ।

2 बळ

अभिमानु न संडी । स्वजातीचा ॥115॥

कुळधर्मु चाळी ³ । विधिनिषेध पाळी ।

3 चालु ठेव

मग , सुखे तुज सरळी ⁴ । दिधली आहे ॥116॥

4 मोकळिक

परि , मने , वाचा , देहे , । जैसा जो व्यापारु होये , ।

तो , ' मी करितु आहे ' , । ऐसे न म्हणे ॥117॥

करणे कां , न करणें , । हे आघवे तोचि जाणे , ।

विश्व चळतसे जेणे , । परमात्मेनि ॥118॥

उण्यापुरेयाचे काही । उरो नेदी आपुलिया ठायी ।

स्वजाती करुनि घेई । जीवित्व आपुले ॥119॥

माळिये जेउते ⁵ नेले । तेउते निवांतचि गेले ।

5 जिकडे

तया पाणिया ऐसे , केले । होआवे गा ! ॥120॥

म्हणौनि , प्रवृत्ति आणि निवृत्ती , । इये वोझी नेघे मती , ।

अखंड चित्तवृत्ती । माझ्या ठायी ॥121॥

एहवी तरी सुभटा ! । उजु कां अव्हाटा , ।

रथु काई खटपटा । करीतु असे ? ॥122॥

आणि जें , जें , कर्म निपजे , । ते थोडे , बहु , न म्हणिजे ।

निवांतचि अर्पिजे । माझ्या ठायी ॥123॥

ऐसिया मदभावना , । तनुत्यागी अर्जुना ! ।

तू सायुज्य सदना । माझिया येसी ॥ 124॥

अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ।

सर्वकर्मफलत्यागं ततःकुरु यतात्मवान् ॥11॥

पण हे करण्यासहि जर तू असमर्थ असशील तर मद्योग म्हणजे मदर्पणपूर्वक जो योग, अर्थात कर्मयोग, त्याचा आश्रय करून यतात्मा म्हणजे हळुहळु चित्त आवरीत होत्साता तदनंतर अखेर सर्व कर्मांच्या फलांचा त्याग कर.

ना तरी , हेही तुज । नेदवे कर्म मज , ।	
तरी , तू गा बुझ ¹ (भज) । पंडुकुमरा ॥ 125॥	1 समजुन घे
बुद्धिचिये पाठी , पोटी । कर्माआदि कां शेवटी , ।	
माते बांधणे , किरीटी ! । दुवाड ² जरी , ॥+126॥	2 कठीण
तरि , हेही असो ; । सांडी माझा अतिसो ³ ।	3 आग्रह
परि , संयतिसी ⁴ वसो , । बुद्धि तुझी ॥127॥	4 संयमी
आणि जेणे , जेणे , वेळे । घडती कर्म सकळे , ।	
तयाची तिये फळे , । त्यजितु जाय ॥128॥	
वृक्ष का वेली । लोटती ⁵ फळे आली ।	5 दूर करतात
तैसी , सांडी निपजली । कर्म , सिद्धे ॥129॥	
परि माते मनी धरावे , । कां , मजउद्देशे करावे , ।	
हे काही नको , आघवे । जाऊ दे शून्यी ॥130॥	
खडकी जैसे वर्षले , । कां , आगीमाजी पेरिले , ।	
कर्म मानी , देखिले । स्वप्न जैसे ॥ 131॥	
अगा ! आत्मजेच्या ⁶ विषी , । जिवु जैसा निरभिलाषी , ।	6 कन्या
तैसा , कर्मी अशेषी । निष्कामु होई ॥132॥	
वन्हीची ज्वाळा जैशी । वाया जाय आकाशी , ।	
क्रिया जिरो दे तैसी । शून्यामाजी ॥ 133॥	
अर्जुना ! हा फलत्यागु । आवडे , ⁷ कीर , असलगु ⁸ ।	7 भासतो 8 सुलभ
परी , योगामाजी योगु , । धुरेचा ⁹ हा ॥134॥	9 अग्रणी
येणे फलत्यागे सांडे , । ते , ते , कर्म न विरुढे ¹⁰ ।	10 रुजणे
एकचि वेळे , वेळु झाडे ¹¹ । वांझे जैसी ॥135॥	11 बांबुचे झाड
तैसे येणेचि , शरीरे । शरीरा येणे सरे ।	
किंबहुना , येरझारे । चिरा पडे ¹² ॥136॥	12 बंद पडते
पै , अभ्यासाचिया पाउटी ¹³ । ठाकिजे ज्ञान , किरीटी ! ।	13 पायरीवर
ज्ञाने येइजे भेटी । ध्यानाचिये ॥ 137॥	
मग ध्यानासि खेव ¹⁴ । देती आघवेचि भाव ।	14 आलिंगन
तेव्हा कर्मजात सर्व । दुरी ठाके ॥ 138 ॥	

कर्म जेथ दुरावे , तेथ फलत्यागु संभवे ।
त्यागास्तव आंगवे ¹ । शांति सगळी ॥ 139॥
म्हणौनि , यावया शांति , हाचि अनुक्रमु , सुभद्रापती ! ।
म्हणौनि , अभ्यासुचि प्रस्तुती । करणे एथ ॥140॥

1 प्राप्त होते

**श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ।
ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् ॥12॥**
कारण, अभ्यासापेक्षा ज्ञान अधिक चांगले, ज्ञानापेक्षा ध्यान अधिक योग्यतेचे, ध्यानापेक्षा कर्मफलाचा त्याग श्रेष्ठ आणि या कर्मफलाच्या त्यागापासून पुढे लगेच शांति प्राप्त होते.

अभ्यासाहूनि गहन । पार्था ! मग ज्ञान ।
ज्ञानापासोनि ध्यान । विशेषिजे ॥+141॥
मग कर्मफलत्यागु । तो ध्यानापासोनि चांगु ।
त्यागाहूनि भोगु । शांतिसुखाचा ॥+142॥
ऐसिया या वाटा । इहीचि पेणा ² सुभटा ! ।
शांतीचा माजिवटा ³ । ठाकिला जेणे ॥+143॥

2 मुक्काम

3 चांगली शांती

**अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्र : करुण एव च ।
निर्ममो निरहंकार : समदुःखसुखः क्षमी ॥13॥**
कोणाचा द्वेष न करणारा, सर्व भूतांशी मित्रभावाने वागणारा, तसाच कृपाळु, ज्याची ममत्व-बुद्धि व अहंकार सुटली, ज्याला सुख व दुःख सम झाली, व जो क्षमावान ,

जो सर्व भूतांचे ठायी । द्वेषाते नेणेचि कही , ।
आपपरु नाही । चैतन्या जैसा ॥144॥
उत्तमाते धरिजे , । अधमाते अद्वेरिजे , ।
हे काहीच नेणिजे , । वसुधा जेवी ॥145॥
कां , रायाचे देह चाळू ⁴ , । रंका , परौते गाळू ।
हे , न म्हणेचि , कृपाळु । प्राणु पै गा ॥146॥
गाईची तृषा हरु , । कां , व्याघ्रा विष होऊनि मारु ।
ऐसे नेणेचि गा ! करु , । तोय जैसे ॥147॥
तैसी , आघवियांचि भूतमात्री , । एकपणे जया मैत्री ।
कृपेसी धात्री ⁵ । आपणचि जो ॥148॥
आणि ' मी ' हे भाष नेणे , । ' माझे ' काहीचि न म्हणे ।
सुख दुःख जाणणे । नाही जया , ॥149॥

4 चलवलन करणे

5 जन्मभूमी

तेवीचि , क्षमेलगी , । पृथ्वीसि पवाडु¹ आंगी ।
संतोषा उत्संगी² । दिधले घर ॥150॥

1 सामर्थ्य असणे
2 मांडीवर

संतुष्ट : सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।

मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मेद्भक्तः स मे प्रियः ॥ 14॥

सदा संतुष्ट,संयमी,दृढनिश्चयी,ज्याने आपली मन व बुद्धि मला वाहिली, असा जो माझा कर्मयोगी
भक्त तो मला प्रिय होय.

वार्षियेवीण , सागरु ।जैसा जळे नित्य निर्भरु³ ।
तैसा , निरुपचारु⁴ । संतोषी जो , ॥151 ॥
वाहूनि आपुली जाण , । धरी जो अंतःकरण , ।
निश्चया साचपण । जयाचेनि ॥ 152॥
जीवु परमात्मा दोन्ही । बैसऊनि ऐक्यासनी ।
जयाचिया हृदयभुवनी । विराजती ॥154॥
ऐसा योगसमृद्धि । होऊनि , जो , निरवधी⁵ ।
अर्पी मनोबुद्धी । माझ्या ठायी ॥154 ॥
आंतु बाहेरि , योगु । निर्वाळेल्याहि⁶ चांगु ।
तरी माझा अनुरागु⁷ । सप्रेम जया ॥ 155 ॥
अर्जुना ! तो भक्तु । तोचि योगी , तोचि मुक्तु ।
तो वल्लभा , मी कांतु । ऐसा पढिये⁸ ॥156॥
हे ना ! तो आवडे । मज जीवाचेनि पाडे ।
हेही एथ थोकडे , । रूप करणे ॥157॥
तरी , पढियंतयाची काहाणी , । हे भुलीची भारणी⁹ ।
इये तंव न बोलणी , । परी बोलवी श्रद्धा ॥158॥
म्हणौनि , गा ! आम्हा । वेगा आली उपमा ।
एहवी , काय प्रेमा । अनुवादु¹⁰ असे ? ॥159॥
आता असो हे ; किरीटी ! । पै , प्रियाचिया गोष्टी ।
दुणा थांव¹¹ उठी । आवडी , गा ! ॥ 160।
तयाही वरी , विपाये¹² । प्रेमळु संवादिया¹³ होये , ।
तिये गोडीसी आहे । कांटाळे¹⁴ मग ? ॥161 ॥
म्हणौनि गा पंडुसुता ! ।तूचि प्रियु , आणि तूचि श्रोता , ।
वरी प्रियाची वार्ता , । प्रसंगे आली ॥ 162 ॥
तरी , आता बोलो । भले या सुखा मीनलो¹⁵ ।
ऐसे म्हणतखेवी¹⁶ , डोलो । लगला देवो ॥163॥

3 पूर्ण भरलेला
4 बाह्यकारणाशिवाय

5 अमर्याद

6 शुद्ध
7 प्रेम

8 आवडतो

9 भुरळ पाडणारा मंत्र

10 वर्णन करता येते?

11 दुष्पट जोराने
12 कदाचित 13 संवाद
करणारा 14 तुलना

15 मिळाले

16 क्षणी

मग म्हणे , ' जाण । तया भक्ताचे लक्षण ।
जया , मी अंतःकरण । बैसो घाली ॥ 164॥

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।

हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥15॥

ज्याला लोक कंटाळत किंवा त्रासत नाहीत आणि लोकांनाहि जो कंटाळत नाही, तसेच हर्ष, क्रोध,
भय व विषाद यापासून जो अलिप्त तोच मला प्रिय होय.

तरी सिंधूचेनि माजे ¹ , । जळचरा भय नुपजे ।
आणि जळचरी नुबगिजे ² । समुद्रु जैसा ॥ 165॥

तेवी , उन्मत्ते जगे , । जयासी खंती न लगे ।
आणि जयाचेनि आंगे , । न शिणे लोको ॥166॥

किंबहुना , पांडवा ! । शरीर जैसे अवयवां , ।
तैसा , नुबगे जीवा । जीवपणे जो ॥167॥

जगचि देह जाहले , । म्हणौनि , प्रियाप्रिय गेले ।
हर्षामर्ष ³ ठेले । दुजेनविण ⁴ ॥168॥

ऐसा द्वंद्वनिर्मुक्तु । भयोद्वेगरहितु ।

याहीवरी भक्तु । माझ्या ठायी ॥169॥

तरी , तयाचा , गा ! मज मोहो । काय सांगो ! तो पढियावो ।

हे असो ; जीवे जीवो । माझेनि तो ॥170॥

जो निजानंदे धाला ⁵ । परिणामु ⁶ आयष्या आला ।

पूर्ण ते जाहला । वल्लभु जो , ॥171॥

1 खवळण्याने

2 कंटाळत नाही

3 आनंद आणि क्रोध 4 अभिन्न

5 तृप्त झाला 6 ब्रह्मस्थितीस
आला

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।

सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥16॥

निरपेक्ष, शुचिर्भूत, दक्ष म्हणजे कोणतेहि काम आळस सोडून करणारा, फलाबद्दल उदासीन,
ज्याला कोणताच विकार चाळवू शकत नाही, आणि ज्याने काम्य-फलाचे सर्व आरंभ म्हणजे
उद्योग सोडिले, असा जो माझा भक्त तो मला प्रिय होय.

जयाचिया ठायी पांडवा ! । अपेक्षे नाही रिगावा ।

सुखासि चढावा ⁷ । जयाचे असणे ॥172॥

मोक्ष देऊनि , उदार । काशी होय कीर ⁸ ।

परी , वेचावे लागे शरीर । तिये गावी ॥ 173॥

हिमवंतु दोष खाये । परी , जीविताची हानी होये ।

तैसे शुचित्व नोहे । सज्जनाचे ॥174॥

7 भरती

8 खरोखर

शुचित्वे , शुचि गांग होये , । आणि पापतापही जाये ।

परी तेथ आहे । बुडणे एक ॥175॥

खोलिये पारु ¹ नेणजे । तरी , भक्ती न बुडिजे ।

1 अंत

रोकडाचि लाहिजे । न मरता मोक्षु ॥176॥

संताचेनि अंगलगे ² , । पापाते जिणणे ³ गंगे ।

2 आश्रयाने 3 जिंकणे

तेणे संतसंगे । शुचित्व कैसे ! ॥177॥

म्हणौनि , असो ; जो ऐसा । शुचित्वे तीर्था कुवासा ⁴ ।

4 आश्रय

जेणे उल्लंघविले दिशा । मनोमळ ॥178॥

आतुं बाहेरी चोखाळु । सूर्य तैसा निर्मळु ।

आणि तत्त्वार्थीचा ⁵ पायाळु । देखणा जो ॥179॥

5 ब्रह्मरूपी धन

व्यापक आणि उदास । जैसे कां आकाश ।

तैसे जयाचे मानस । सर्वत्र गा ॥180॥

संसारव्यथे फिटला ⁶ । जो नैराश्ये विनटला ⁷ ।

6 निःशेष जाणे 7 शोभणे

व्याधाहातोनि सुटला । विहंगु जैसा ॥181॥

तैसा , सतत जो सुखे । कोणीही टवंच ⁸ न देखे ।

7 त्रास

नेणजे गतायुषे । लज्जा जेवी ॥182॥

आणि कर्मरंभालागी । जया अहंकृती नाही आंगी ।

जैसे निरिंधन , आगी । विज्ञोनि जाय ॥183॥

तैसा उपशमुचि ⁸ भागा । जयासि आला पै , गा ! ।

8 निग्रह

जो मोक्षाचिया आंगा । लिहिला ⁹ असे ॥184॥

9 सनद घेतली आहे

अर्जुना ! हा ठावोवरी ¹⁰ । जो सोडहंभावो सरोभरी ¹¹ , ।

10 येथपर्यंत 11 ओतप्रोत

द्वैताच्या पैलतीरी । निगो सरला ॥185॥

भरणे

की भक्तिसुखालागी । आपणपेचि दोही भागी ।

वांटुनिया आंगी । सेवकै बाणे ॥186॥

येरा , नाम ' मी ' ठेवी । मग , भजती वोज ¹² बरवी ।

12 भजनमार्ग

न भजतया दावी , । योगीया , जो ॥187॥

तयाचे आम्हा व्यसन । आमुचे तो निजध्यान ।

किंबहुना , समाधान । तो मिळे तै ॥188॥

तयालागी मज रुपा येणे । तयाचेनि मज येथे असणे ।

तया लोण ¹³ किजे , जीवेप्राणे । ऐसा पढिये ¹⁴ ॥189॥

13 ओवाळून टाकणे

14 अत्यंत आवडता

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचती न काङ्क्षति ।

शुभाशुभ परित्यागी भक्तिमान्य : स मे प्रिय : ॥17॥

जो कशाचाहि आनंद मानीत नाही, द्वेष करीत नाही, शोक करीत नाही व इच्छाहि ठेवीत नाही, ज्याने कर्माचे शुभ व अशुभ फल सोडिले असा जो भक्तिमान पुरुष तो मला प्रिय होय.

जो आत्मलाभासारिखे , । गोमटे काहीचि न देखे ।
 म्हणौनि , भोगविशेखे ¹ । हरिखेजेना ² ॥190॥
 आपणचि विश्व जाहला । तरी , भेदभावो सहजचि गेला ।
 म्हणौनि , द्वेषु ठेला ³ । जया पुरुषा ॥191॥
पै , आपुले जे साचे , । ते कल्पांतीही न वचे , ।
हे जाणोनि , गताचे । न शोची जो ॥192 ॥
 आणि जयापरौते काही नाही , । ते , आपणपेचि आपुल्या ठायी ।
 जाहला , यालागी जो काही । आकांक्षी ना ॥193॥
 वोखटे ⁴ कां गोमटे , । हे , काहीचि तया नुमटे ⁵ ।
 रात्रिदिवस न घटे । सूर्यासि जेवी ॥194॥
 एसा बोधुचि केवळु । जो होवोनि असे निखळु ।
 त्याहीवरी भजनशीळु । माझ्या ठायी ॥195॥
 तरी तया ऐसे दुसरे । आम्हा पढियंते सोयरे ।
 नाही गा साचोकारे ⁶ , । तुझी आण ॥196॥

1 विशिष्ट 2 संतोष पावणे

3 थांबला

4 वाइट 5 फरक जाणवत नाही

6 खरोखर

समः शत्रौच मित्रे च तथा मानापमानयोः ।

शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ॥18॥

शत्रु आणि मित्र , तसेच मान आणि अपमान , शीत आणि उष्ण , सुख आणि दुःख ही ज्याला सारखीच व ज्याला कशातही आसक्ति नाही

पार्था ! जयाचिया ठायी । वैषम्याची वार्ता नाही ।
 रिपुमित्रां दोही । सरिसा पाडु ॥197॥
 कां, घरीचियां उजियेडु करावा, । पारखियां ⁷, आंधारु पाडावा ।
 हे नेणेचि , गा पांडवा ! । दीपु जैसा ॥198॥
जो खांडावया घावो घाली , । कां , लावणी जयाने केली , ।
दोघां , एकचि साउली । वृक्षु दे जैसा ॥199॥
नातरी , इक्षुदंडु ⁸ । पाळितया गोडु , ।
गाळितया कडु , । नोहेचि जेवी ॥200॥
 अरिमित्री तैसा । अर्जुना ! जया भावो ऐसा ।
 मानापमानी सरिसा । होतु जाय ॥201॥
 तिही ऋतूं समान । तैसे कां गगन ।
 तैसा , एकचि मान । शीतोष्णी जया ॥202॥
 दक्षिण उत्तर मारुता । मेरु ⁹ जैसा पंडुसता ! ।
 तैसा सुखदुःखप्राप्तां । मध्यस्तु ¹⁰ जो ॥203॥

7 शत्रुला

8 ऊस

9 स्वर्ग, मृत्यु पाताळ यांना आधारभूत सोन्याचा पर्वत
 10 अलिप्त

माधुर्ये , चंद्रिका । सरिसी राया रंका , ।
तैसा जो सकळिका । भूता समु ॥204॥
आघविया जगा एक । सेव्य जैसे उदक , ।
तैसे जयाते तिन्ही लोक । आकांक्षिती ¹ ॥205॥
जो सबाह्यसंग । सांडोनिया लाग , ।
एकाकी असे , आंग । आंगी सूनी ² ॥206॥

1 इच्छा करतात

2 आपल्यातच रममाण असतो

तुल्यनिंदास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केनचित् ।

अनिकेत : स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नर : ॥19॥

ज्याला निंदा व स्तुती दोन्ही समसमान, जो मितभाषी, व जे काही मिळेल तेवढ्यानेच संतुष्ट, आणि ज्याचे चित्त स्थिर असून जो अनिकेत म्हणजे ज्याचे कर्मफलाशारूप बिन्हाड कोठेच राहिलेले नाही असा भक्तिमान पुरुष मला प्रिय होतो.

जो निंदेते नेघे । स्तुति न श्लाघे ।
आकाशा न लगे । लेपु जैसा ॥207॥
तैसे निंदे आणि स्तुति , । मानु करुनि एके पांती ³ ।
विचरे ⁴ प्राणवृत्ती ⁵ । जनी , वनी ॥208॥
साच , लटिके दोन्ही । बोलोनि न बोले, जाहला मौनी ।
जो भोगिता उन्मनी ⁶ । आरायेना ⁷ ॥209॥
जो यथालाभे न तोखे । अलाभे न पारुखे ⁸ ।
पाउसेवीण न सुके । समुद्रु जैसा ॥210॥
आणि वायूसि एके ठायी । बिढार ⁹ जैसे नाही ।
तैसा न धरीच कही । आश्रय जो ॥211॥
आघवाची ¹⁰ आकाशस्थिति । जेवी वायूसि नित्य वसती ।
तेवी , जगचि विश्रांति- । स्थान जया ॥212॥
हे विश्वचि माझे घर , । ऐसी , मती जयाची स्थिर ।
किंबहुना , चराचर । आपण जाहला ॥213॥
मग याहीवरी पार्था ! । माझ्या भजनी आस्था ।
तरी तयाते मी माथां । मुकुट करी ॥214॥
उत्तमासि मस्तक । खालविजे, हे काय कौतुक ! ।
परी , मानु करिती तिन्ही लोक । पायवणिया ¹¹ ॥215॥
तरी श्रद्धावस्तूसी आदरु । करिता , जाणिजे प्रकारु ।
जरी होय श्रीगुरु , । सदाशिवु ॥+216॥
परी हे असो आतां ; । महेशाते वानिता ।
आत्मस्तुति होता ।संचारु ¹² असे ॥+217 ॥

3 एकाच प्रतीची

4 वावरतो 5 मनापलीकडील
प्रवृत्ती

6 चतुर्थावस्थेपलीकडील स्थीति
भोगता असता

7 विमुख होत नाही 8 खिन्न होणे
9 घर

10 सर्व

11 चरणोदक

12 फुगुन जातो

'ययालागी हे नोहे ;' । म्हणितले रमानाहे ।
 'अर्जुना ! मी वाहे । शिरी तयाते ॥218॥
 जे पुरुषार्थसिद्धि चौथी । घेऊनि आपुलिया हाती ।
 रिगाला भक्तिपंथी । जगा देतु ॥219॥
 कैवल्याचा अधिकारी । मोक्षाची सोडी , बांधी करी ¹ ।
 कीं , जळाचिये परी । तळवटु ² घे ॥220॥
 म्हणौनि , गा ! नमस्कारु । तयाते , आम्ही माथां मुकुट करु , ।
 तयाची टांच धरु , । हृदयी आम्ही ॥221॥
 तयाचिया गुणांची लेणी । लेववू आपुलिये वाणी ।
 तयाची कीर्ति श्रवणी । आम्ही लेवू ॥222॥
 तो पहावा , हे डोहळे । म्हणौनि , अचक्षुसी मज डोळे ।
 हातीचेनि लीलाकमळे । पुजु तयाते ॥223॥
 दोवरी दोनी । भुजा आलो घेउनि ।
 आलिंगावयालागुनी । तयाचे आंग ॥224॥
 तया संगाचेनि सुरवाडे ³ । मज विदेहा देह धरणे घडे ।
 किंबहुना आवडे । निरुपम ॥225॥
 तेणेसी आम्हा मैत्र , । एथ कायसे विचित्र ? ।
 परी तयाचे चरित्र । ऐकती जे , ॥226॥
 तेही प्राणापरौते । आवडती , हे निरुते ⁴ ।
 जे भक्तचरित्राते । प्रशंसिती ॥227॥
 जो हा अर्जुना ! साद्यंत । सांगितला प्रस्तुत ।
 भक्तियोगु समस्त- । योगरूप ॥228॥
 तया मी प्रीती करी । कां , मनी शिरसा धरी ।
 येवढी थोरी । जया स्थितीये ! ॥229॥

1 शुल्लक समजतो

2 नम्रता

3 कौतुकाने

4 नक्की

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।

श्रद्धधाना मत्परमा भक्तस्तेऽतीव मे प्रिया : ॥20॥

वर सांगितलेला हा अमृततुल्य धर्म मत्परायण होत्साते श्रद्धेने जे आचरितात ते भक्त मला प्रिय आहेत.

ते हे गोष्टी रम्य । अमृतधारा धर्म्य ।
 करिती प्रतीतिगम्य ⁵ । आइकोनि जे ॥ 230॥
 तैसीचि , श्रद्धेचेनि आदरे । जयांचे ठायी विस्तरे , ।
 जीवी जया थारे ⁶ । जे अनुष्ठिती ॥ 231॥

5 अनुभवाने समजणारे

6 स्थिर होऊन

परी निरुपिली जैसी । तैसीच , स्थिति मानसी ।
 मग सुक्षेत्री जैसी । पेरणी केली ॥232॥
 परी माते परम करुनि । इये अर्थी प्रेम धरुनि ।
 हेचि सर्वस्व मानूनि । घेती जे , पै ॥333॥
 पार्था गा ! जगी । तेचि भक्त , तेचि योगी ।
 उत्कंठा तयालागी । अखंड मज ॥334॥
 ते तीर्थ , ते क्षेत्र , । जगी तेचि पवित्र ।
 भक्ति कथेसि मैत्र । जया पुरुषां ॥335॥
 आम्ही तयांचे करू ध्यान । ते आमुचे देवतार्चन ।
 ते वाचूनि आन । गोमटे नाही ॥336॥
 तयांचे आम्हा व्यसन । ते आमुचे निधिनिधान ।
 किंबहुना , समाधान । ते मिळती तै ॥337॥
 पै , प्रेमळाची वार्ता । जे अनुवादती पंडुसुता ! ।
 ते मानु परमदेवता , । आपुली आम्ही ॥338॥
 ऐसे निजजनानंदे । तेणे जगदादिकंदे ।
 बोलिले मुकुंदे ' । संजयो म्हणे ॥339॥
 राया जो निर्मळु , । निष्कलंक , लोककृपाळु ।
 शरणागता प्रतिपाळु । शरण्यु जो ॥240॥
 पै , सुरसहायशीळु¹ । लोकलालनलीळु ।
 प्रणतप्रतिपाळु² । हा , खेळु जयाचा ॥241॥
 जो धर्मकीर्ति धवळु । अगाध दातृत्वे सरळु ।
 अतुळबळे प्रबळु । बळिबंधनु³ ॥242॥
 तो भक्तजनवत्सलु । प्रेमळजन प्रांजळु⁴ ।
 सत्यसेतु सकळु । कलानिधी ॥243॥
 तो श्रीकृष्ण वैकुंठीचा । चक्रवर्ती निजांचा ।
 सांगे , येरु दैवाचा⁵ । आइकतु असे ॥244॥
 आतां , ययावरी । निरुपिती परी ।
 संजयो म्हणे , ' अवधारी । धृतराष्ट्राते ' ॥245॥
 तेचि रसाळ कथा । मन्हाठिया प्रतिपथा⁶ ।
 आणिजेल आता । अवधारिजो ॥246॥
 ज्ञानदेव म्हणे , । ' संत वोळगावेति⁷ आम्ही ।
 हे पढविलो जी स्वामी । निवृत्तीदेवी ॥247॥

1 देवांना साहय करणे हा ज्याचा स्वभाव आहे 2 नम्र झालेल्यांचा प्रतिपाळ करणे

3 बळीच्या प्रेमात पडून त्याचा द्वारपाळ झाला 4 प्रेमळ भक्तांना सुलभ

5 भाग्यवान अर्जुन

6 वेगळ्या रीतीने

7 सेवा करणे

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
 भक्तियोगो नाम द्वादशमोऽध्यायः ॥12॥

कठीण ओव्यांचा अर्थ

1. हे श्रीगुरुकृपादृष्टी माते ! तुझा जयजयकार असो. तू अविद्यादी मलरहित अत्यंत निशुद्ध आहेस. उदारत्वाचे बाबतीत व निरंतर आनंदाचा वर्षाव करण्याविषयी प्रसिद्ध आहेस.
2. विषयरूप सर्पाने दंश केल्यावर मूर्च्छित झालेल्या मनुष्याचे विष काही केल्या जात नाही, तो त्या मूर्च्छेतून उठत नाही पण हे श्रीगुरुकृपादृष्टी, तुझ्या योगाने मात्र विष उतरून तोही मूर्च्छेतून उठतो
3. हे श्रीगुरुकृपादृष्टी, तुझ्या प्रसादरूपी पाण्याच्या लाटांच्या असणाऱ्या पुराने भरून तू येथील तर मग त्रिविध ताप कोणाला पोळणार व शोक तरी कोणास जाळू शकेल
4. हे स्नेहाळे कृपादृष्टी, तुझ्या कृपेपासून तुझ्या सेवकाला योगसुखाचा सोहळा उपभोगावयास मिळतो. मी ब्रह्मरूप आहे अशा अभेद बोधाची जी तुझ्या सेवाकांची हौस आहे तीही तू पूर्ण करतेस.
5. तू आपल्या सेवकांना मुलाधार शक्तीच्या मांडीवर कौतुकाने बसवून वाढवितेस आणि त्या हृदयाकाश रूपी पाळण्यात घालून आपल्या उपदेशाने वृत्तिलयस्वरूप निद्रा लगण्यासाठी शमदमरूपी झोके त्यास देतेस .
6. ब्रह्मात्मैक्य ज्ञान-प्रकाशरूप आत्मज्योतीने ओवाळतेस व अष्टांगयोगद्वारा मन व पवन त्यांचे स्वाधीन करून देण्यासाठी हीच जणू खेळणी त्या बाळकाच्या हाती देतेस. त्या बाळकाच्या अंगावर आत्मसुखाचे बाळलेणेही तूच घालतेस.
7. सतरावी जीवनकलारूपी अमृताचे दूध पाजतेस, अखंड अनुहतध्वनीचे गाणे गातेस व ब्रह्मात्मैक्य बोधाने त्याची समजूत घालून साधकास अमनस्क समाधिसुखात निजवितेस.
8. म्हणून तू साधकाची माऊली आहेस. तुझ्या चरणाच्या आश्रयाने सर्व विद्या फलदूप होतात याच कारणाने मी तुझ्या चरणाचा आश्रय सोडीत नाही.
9. अहो ! सद्गुरुचे कृपादृष्टी ! तुझी कृपा ज्यांचा अंगीकार करते तो सर्व विद्यारूपी सृष्टीचा निर्माणकर्ताच होतो
10. म्हणून हे श्रीमान अंबे ! माते ! तू सेवकाच्या मनातील इच्छा पूर्ण करणारी कल्पलताच आहेस. तर आता मला या गीतेचा अर्थ सांगण्यासाठी आज्ञा दे.
46. कारण, वैराग्यरूप मोठ्या अग्नीने विषयरूप सैन्ये जाळून ज्यांनी आपली होरपळलेली इंद्रिये मोठ्या कष्टाने आवरून धरिली.
47. मग इंद्रियास आत्मसंयमनाचे पाशाने अंतर्मुख करून हृदयाच्या गुहेत ती कोंडली.
48. अपान वायुच्या द्वाराला आसनाची बळकट मुद्रा लावून मूळबंधाचा बुरुज उभा केला
49. आशेचे संबंध तोडून टाकिले व अधीरपणाचे कडे ढासळून दिले व निद्रारूप अंधार पार नाहीसा केला.
50. मूळबंध आसनाच्या ज्वालाग्नीने शरीरातील सप्तधातूंची होळी करून व्याधीची शिरे प्राणापानरूपी तोफांना बळी म्हणून अर्पण केली.
51. मग कुंडलिनीयेचा टेंभा आधारचक्रावर उभा करून मध्यमापर्यंतचा मार्ग प्रकाशित करून त्या उजेडात आनंदाने मस्तकापर्यंतचा भाग जाणला जातो.
52. शरीरातील नऊ इंद्रियांच्या द्वारांच्या कवाडावर निग्रहाचे अडसर लावले व सुषुम्ना नाडीची किंवा कंठगत नशुद्ध चक्राची खिडकी म्हणजे वाट मोकळी केली.
53. कुंडलिनी शक्तिरूप चामुंडा देवी असून तिच्या प्रेत्यर्थ संकल्परूपी मेंढे व मनोरूपी महिषांची मस्तके बळी देतात.
54. इडा व पिंगळा या नाड्यांचे सुषुम्नेमध्ये ऐक्य करून व अनुहतध्वनीचा गजर करून भ्रुकुटीमधील सतराव्या जीवनकलेच्या तलावाचे अमृत जिंकतात.
55. मग सुषुम्ना नाडीच्या मध्य विवरातील, त्या नाडीतील पोकळीमधील, कोरीव दादराने वर चढून प्राणशक्ती वर नेऊन मस्तकातील ब्रह्मरंध्राच्या उंचवट्यापर्यंत मजल गाठतात.

56. नंतर ओंकाराची तिसरी मकार मात्रेची कठीण जिऱ्याची शेवटची पायरी चढून म्हणजे मस्तकाकाशाचा लय करून परब्रह्मास मिळतात.
57. याप्रमाणे सर्वत्र सारखी बुद्धी ठेवून ' सोहंसिद्धि ' प्राप्त करून घेण्याकरिताच योगादिक मोठे कठीण मार्ग किंवा किल्ले वेळ न लावता स्वाधीन करून घेतात.
58. अशा प्रकारे अर्जुना ! आपला जीव मोबदल्यात देऊन शून्य (अव्यक्त,अक्षर,कल्पनाशून्य परब्रह्म) अति त्वरित घेतात.
59. बाकी माझ्या प्राप्तीशिवाय, योगाच्या बळाने म्हणून त्यांना अधिक काही लाभ होतो असे मुळिच नाही. उलटतर जास्त कष्ट मात्र सोसावे लागतात.
60. सर्व प्राणीमात्रांचे प्रिय, सर्व भूतांचे हितच, निराश्रय व अव्यक्त असे जे ब्रह्म ते, सगुण भक्तिशिवाय प्राप्त करून घेण्याची जे इच्छा करतात व ती पुरती वाढवितात.
67. या योगाभ्यासात रोज नित्यनव्याने जीवावर उदार होऊन मरणाबरोबर झुंज खेळावी लागते. मरणाबरोबर झुंज मनुष्य एकतर स्वामीभक्तीने घेतो किंवा वाडवडिलांच्या आदेशाने त्यांच्या इच्छा पूर्ण करण्यासाठी घेतो. परंतु येथे ही दोन्ही निमित्ते नसताही मरणाशी झुंज घ्यावी लागते.
72. रणामध्ये उडी घेतल्यावर अंगावर काठीचा फटका न बसणे किंवा सूर्याचा पायरीसारखा वापर करुन वर चढता येईल का?
119. अमुक कर्म परिपूर्ण झाले व अमुक कर्म परिपूर्ण न झाले तरी त्याविषयी मनात हर्षखेद मानू नकोस व तू आपले जीवित्व परमात्म्याशी एकरूप करून टाक.
126. बुद्धीच्या पाठीपोटी देवास-ईश्वरास जोडणे म्हणजे कर्माचा संकल्प प्रथम उत्पन्न होतो तोच ईश्वरस्मरणपूर्वक असणे व नंतर निश्चय होतो तोही ईश्वरविषयक व्हावा. तसेच कर्माचे आरंभी निरहंकारवृत्ती म्हणजे ईश्वरच कर्ता करविता आहे हे स्मरण व कर्माचे शेवटी कर्मफळ ईश्वरार्पण करणे हे देवांस अंती जोडणे होय. हेही जर तुला कठीण वाटत असेल तर
139. जेव्हा कर्म आपोआप दूर राहते तेव्हा कर्मफलत्याग म्हणजे फलाची इच्छा सहजच नाहीशी होते. असे झाल्यावर ब्रह्मप्राप्तिरूप शांती आपल्या स्वाधीन होते
141. यापूर्वीच्या श्लोकात सांगितलेल्या प्रयत्नपूर्वक अभ्यासाहून सम्यक् ज्ञान श्रेष्ठ आहे. त्या ज्ञानाचे भावनेत पर्यवसान होऊन निदिध्यासाने त्याचे ध्यान हे त्याहून श्रेष्ठ आहे. अशा ध्यानात चित्तातील सर्व भाव लीन होतात.
142. मग सर्व भावांचा लय झाल्याकारणे कर्म जात सर्व आपोआप दुरावते. कर्मच दूर गेल्यावर फलत्याग आपोआपच होतो. अशा फलत्यागाने सर्व कामनांचा नाश होऊन शांती प्राप्त होते.
143. हे महावीरा ! याप्रमाणे हे ब्रह्मरूप प्राप्तीचे मार्ग असून याच टप्प्याने ज्याने शांतीचे माजघर प्राप्त करून घेतले आहे.
186. दुसऱ्या भागाला जो ' मी ' म्हणजे ' देव ' हें नांव देतो ; आणि मग भक्तिहीनांना जो योगी भक्तीचे कौतुक प्रत्ययास आणून देतो.
- 216 श्रद्धावस्तुचा आदर कसा करावा हें शंकारापासून शिकावे. भगवंताच्या चरणापासून निघालेली गंगा त्याने मस्तकावर धारण केली आहे.
- 217 परंतु हें कथन आतां इतकेच पुरे कारण श्रीशंकराची थोरवी वर्णन करतांना वास्तवीक ती स्वतःची स्तुती होऊन गर्व केल्यासारखे होते